

התיאטרון לילדים ולנוער

23

החתול
במגפיים

ירדנה הדס

משרד המבחן והחינוך

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

משרד החינוך והמבחן

א. מבוא :

אגדת החתול במגפיים הריחי מן האגדות הוטיקות באגדות הילדים. היא סופרה פעמים רבות בידי מספרים רבים, אשר העניקו לגיבורה היתום שמות משמות שונים וגוונו את העלילה איש איש לפי דרכו. זכור לנו "החתול במגפיים" של האחים גרים. קדמה לגרסתם גרסתו של שרל פרו (1628 — 1703), — חלוץ כותבי האגדות לילדים.

"החתול במגפיים" זכה לעיבודים עבריים רבים, ויפה יהיה אם נערך לקראת הבקור בהצגה תערוכה-זוטא ובה מספר גדול ככל האפשר של לבושי הספרותיים.*

רצוי שנעיין בספרים, בספרונים, ובחוברות הנושאים את שמו של הגבור החתולי. נשים לב למספר הרב של השמות שניתנו לאדוניו (יותם, יוחנן, יונתן, חתולאי) ולמשמעות, ששיקעו בהם המעבדים המתרגמים.

חשוב שנעמד על מהלך האגדה :

1. האקספוזיציה האפינית : לטוחן היו שלשה בנים. שני הגדולים מנשלים את הילד מנחלתו של אביהם כשזה מת. הם מעניקים לו בסך-הכל חתול אפור ופשוט, כשהם נוטלים לעצמם את הטחנה, הבית והאדמות. אקט זה מבטיח מיד את הזדהותם של הילדים (הקוראים, הצופים) עם היתום המקופח הנכרך והאומלל.

2. הסתבכות העלילה : החתול מרגיע את הילד ומבקשו לתת בידו די כסף כדי לקנות תלבושת מתאימה : מגפיים, גלימת פאר ומגבעת מהודרת. לאחר מכן הוא נוטל את הזומה בידו וכל אשר על הנער לעשות הוא להקשיב לדבריו.

3. פתירת הבעיות — הסוף הטוב : החתול, בעזרת שורת מזימות מבריקות ומעשיות, מביא את אדוניו אל כסא-המלוכה ומושיבו שם. היתום של אתמול — מלך של היום. בת-המלך היפה ניתנת לו לאשה ואחיו באים על ענשם. הצדק מנצח — בזכותו של החתול במגפיים.

לכל אחד מן השלבים כדאי שנקדיש שיחה ואף נקרא יחד קטעים מן העלילה טרם הבקור בהצגה. בקיאות יתר של הילדים בעלילה תאפשר להם הנאה מן הצפיה בהצגה ובהברקותיה הלשוניות, שהיא משפעת בהם. הם אף יהיו מוכנים להשוואה בין הטקסטים הספרותיים לבין עריכתם במחזמר, בו יחוו בצותא. צפייתם של הילדים בהצגה תיהפך בדרך זו לא למבוקרת, אלא למודרכת קמעא... הנאתם ממנה תהיה בלתי אמצעית אולם לאחר מכן יוכלו לעמת את שני דרכי עיצובה של עלילה אחת.

ב. החתול במגפיים — מחזמר.
שנים נא לב לניסוחו של יוסי גמזו בפתחת המחזה :

החתול במגפיים
מחזמר לילדים
בשמונה מעמדים
(על פי קלאו, גריס, פרו)
שעבדו וגם סיפרו
מראשית ועד אחרית,
יוסי גמזו —

(בעברית).

למעשה, נוכל לבסס את שיחת ההכנה לקראת ההליכה להצגה על הפרטים, שמביא גמזו ברוב חן ובחריזה בפתחות התמליל שלו: „מחזמר” מהו? מחזה של זמר: מחזה, שרבים מהדבורים בו מופיעים כשירים. האם זכור לילדים מחזמר נוסף? מה שמו? מי מהם צפה כבר במחזמר? מה הוסיפו השירים?

”לילדים” — המחזה מיועד לילדים. כלומר: המעבד — המחזאי חשב על ילדים והשתדל להתאים אליהם את האגדה, שדורות רבים של סבתות ספרו לנכדיהן.

”בשמונה מעמדים” מהו ”מעמד”? — אין זו מערכה במחזה, אלא תמונה. מצב. במחזה שמונה מעמדים ואלה הם על פי תכנם:

המעמד הראשון: בו נראה את יונתן, המתיים מאביו ונעשה בעליו של החתול... נבחין בטוב-לבו ונראה אותו עורך היכרות ראשונה עם נסיכתו. הם יתאהבו זה בזו, אך ליונתן ברור, כי אין זה אלא חלום יפה. שהרי בת מלך נשאת בדרך כלל לנסיך.

המעמד השני: יוצאים החתול ובעליו ויונתן לדרך נודויהם. בשיחתם מנסה החתול לעודד את יונתן ולומר לו כי:

”הנה היא בת מושל גדול
ומה אתה? בנו של טוחן,
ובכל זאת, תתפלא — הכל
עוד יתכן גם יתכן...”

החתול, שלבש בגדי הדרו, יתחיל בתעלוליו. במעמד זה כלולה סצינת הטביעה המדומה. המלך, אבי הנסיכה, מארח את יונתן, אותו הוא חושב לרוזן, במרכבתו.

במעמד השלישי: ילמד החתול את חיליו של הקוסם הרע פרק בצדק סוציאלי. הוא מכינם לקראת הפגישה עם הרוזן שלו, הלא הוא יונתן, שיכונה ”הרוזן מאי שם” החתול ממחר לדרכו על מנת להרתיע את הקוסם הרע, בעל הארמון, שהוא מתעתד להנחילו לבעליו, יונתן (,הרוזן מאי שם”).

במעמד הרביעי: יפגשו האבירים את המלך ופמליתו ויאשרו שהם חיילי ”הרוזן מאי שם”. המלך יתרשם מאד.

במעמד החמישי: יפגש החתול את עצי היער של הקוסם, שכולם שבעו צרות מאדונם האכזר, שכן אינם אלא בני-אדם שהקוסם הפכם לעצים. המלך, המופיע במרכבתו, שומע מה שהכתיב להם החתול: היער שייך לרוזן מאי שם...

במעמד הששי: יפגש החתול את הקוסם ויכנענו בעזרת תחבולה מחוכמת ומשעשעת.

במעמד השביעי: יחוגו כל משתתפי המחזה, שדוכאו על ידי הקוסם הרשע, את חג שחרורם מעל.

במעמד השמיני: תגיע הפמליה המלכותית אל הארמון, שכבר אינו של הקוסם החתול מקבל פניהם ברוב כבוד והדר. אולם יונתן חפץ להבהיר את האמת, ועל כן הופך את הארמון לטחנה, הלא היא טחנת אביו, שממנה גורש. מתן ונתן, הצדקים על יונתן, יבואו על ענשם. יונתן יעשה דון-אמת וישא לאשה את נסיכתו האהובה. נשים נא לב לחלוקת התפקידים בין המעמדים:

מעמד א' עורך לנו היכרות עם הגבורים ועם בעיותיהם:

— בעית הירושה של יונתן.

— בעית צדיק ורע לו — רשע ועוב לו.

— בעית אהבתם, חסרת הסכר" של יונתן והנסיכה.

והבעיה שלנו:

— כיצד יגבר החתול על כל אלה.

מעמדים ב', ג', ד', ה', ו', הנם שלבים במאבקו של החתול למען אדוניו. הצדק, בעזרת חתולנו, הולך מחיל אל חיל.

מעמדים ז', ח', חוגגים את נצחון הצדק, ואת היופי שבגילוי האמת. האושר מושג.

ג. נפשות המחזה (לשיחה שלאחר הצפייה בהצגה):

יונתן: הלא הוא על פי הגדרת גמזו "האח הקטן והתם, ההופך בזמנך לרוון מאי שם... מסכנתו של יונתן מעוררת, כאמור, הוזהרות מרובה אצל הילדים. אולם אנו עדים לכך, שחלה בו התפתחות. נוכל לשוחח עם הילדים עליה. כיצד מצטייר לנו יונתן בראשית המחזה? הוא נבון, מקבל דין, נשמע להוראות. התועל יזער לו תרמית של רוון, אדון: "הוא טוב וגם חכם / ולבו רחום וחס". ויונתן אינו מכזיב את ציפיותיהם של שומעי החתול. כשמשתיים הכל בטוב הוא מגפץ, בלא להתיעץ עם חתולו, את מסכת השקרים שטוה הנ"ל, וזהו נימוקו: "סוף סוף אסור להתעקש / לנהוג בלי סוף ב, שין קוף ריש" / איזה טעם יש לאושר / אם הושג שלא ביושר?"

הוא מוכן לותר אף על נסיכתו כי: "אין לחיות בלב שקט / חיים שאין בהם אמת".

אבל, דוקא לאחר שהוא מסיר מעליו את בגדי רוון השקרים, הוא נהפך לרוון אמת. והאושר שהושג ביושר, יהיה שריר וקיים.

לדבריו של יונתן, המצוטטים כאן, איכות פתגמית נוכל לכתבם על הלוח, לשוחח עם הילדים עליהם, לבקש דוגמאות לענין הזיקה בין אושר לאמת מתוך הספרות או מן החיים. נוכל לעטר את הפתגמים ולקשט בהם את פנת התיאטרון שבכחה.

הגבורים הרעים: מתן, נתן והקוסם.

מתן ונתן: נשוחח על שמותיהם: הקשר בין השמות להתנהגות? — (השורש המשותף: לוקחים מה שניתן לקחת).

מויע, לדעת הילדים, חורוים שמותיהם ודומים זה לזה? מה התכלול ביניהם לבינו על פי השם (יונתן פירשו — האל נתן).

בכיתה, היודעת סיפורי המקרא, אפשר לדבר על הקונטציות הקשורות בשם יונתן, אולם אין זה הכרחי. יונתן הוא סמל הריעות והטוהר. בהבדל מאחיו, ששמותיהם דומים ביותר זה לזה, מתן ונתן הם רעים, ציניים, נערמומיים. בראשית המוחז, כשהם מנשלים בדם קר את אחיהם מנחלתו, הם עושים זאת בחיוך מרושע, תוך כדי טיעון חוזר שהחלוקה היא ל"שלושה חלקים שווים":

מתן (ליונתן): ובכן, אני האח הבכור,

בטחנה רוצה לבחור.

שלא תהיה אי-הבנה!

אני בוחר בטחנה...

נתן: נו, אם אתה בתור מנה,

לקחת את הטחנה,

או לי נותרו, אני מודה!

רק המטע והשדה.

נתן (ליונתן): הנה, לך, אחי, נשאר

דוקא החלק היקר,

חתול שחור ומנומש

וגם סינור (כמעט חדש)!

יונתן אינו פתני. הוא מתמרמר:

"לזה אתם, אחים טובים,

קוראים כאן חלקים שווים?"

מתן (ליונתן): ודאי שווים! וההסבר:

יש חלקים שווים פחות

ויש שווים יותר... **

סופם של מתן ונתן, שהם נשפטים בידי המלך. וזוכים באותו סינור עלוב,

שנתנו לאחיהם. הטחנה ומטע אביהם, וכן השדה, ינתנו לחתול. לא

תיותר להם, לאחים, ברירה, אלא לעבוד ביושר...

הקוסם: הוא אימתני, אך גם נלעג. הוא נהנה מעשיית רע כדרך

שליטים רודנים. אין הוא מעורר באנשיו רצון להיות נאמנים לו. כולם

עוברים לצידו של החתול ומסייעים לו, ברגע שהם מצליחים לדלג על

מחסום הפחד שלהם.

הקוסם הוא רברבן חסר-הירות. החתול מצליח למשוך אותו לעסק

מסוכן. ברגע שהוא הופך עצמו לעכבר, על מנת להוכיח גדולתו כקוסם —

טורף אותו החתול...

הקוסם לא הבחין במעשיו הרעים בין טוב לרע. על כן גם כישף את מתן

ונתן והפכם לעצים. החתול הוא שיגאלם מגורלם המר על מנת לשלחם

לעבוד לפרנסתם כבני אדם. הקוסם נבדל ממתן ונתן בכך, שלו אין כל

תקנה, ואחת דתו להיבלע ולהיעלם.

החתול: "ממולח תנורא שימושי (נו וכפי שתראו — הגבור הראשי)...

כך מעיד עליו המחזאי.

עוברת היותו של החתול ממולח היא המרכזת בו את עיקר ההומור

שבמתוזה. מלחמתו של החתול אינה פאתטית, אם כי היא נערכת בשם

הצדק המוחלט.

חתולנו הוא בן דמותם של המשרתים ב"קומדיה-דל-ארטה", אותם משמשים ופשוטי עם המנהלים את חיי אדוניהם. (סקאפן ב"תעלול סקאפן" של מולייר; "משרתם של שני אדונים", "הספר מסביליה") בכך הוא מקיים משאלת לב של פשוטי עם באשר הם, שהספור העממי העניק להם עליונות שכלית על אלה שנולדו רמז מעלה מהם. נשים לב לכך שבעור שלחתול ניתנת עליונות על בעליו, ניתנת לבעליו (היתום הענו) עליונות על אחיו החזקים, (הגדולים ממנו). כבדרך הקומדיה-דל-ארטה מנהל החתול-המשרת את שידוכו של אדונו.

המלך והנסיכה, האבר והאישה, החייל, הרכב והאבירים: ממלאים כל אחד את תפקידו, המיוצג לפי תיאורו: המלך אהב לסייר ברחבי ממלכתו, אך הוא מתפנה גם לערוך משפט צדק. הנסיכה: סימפאטית וחביבה, אינה גאה והיא יודעת להיות נאמנה לאהבתה; היא מכהנת כמטרתו של יונתן וכפרס המיועד לו.

האיבר והאיכרה וכמוהם האבירים (והעצים): הם קרבנותיו של הקוסם הרע וכלם נגאלים על ידי החתול. החייל והרכב: הנם סטאטיים: מלוח המלך ועושי-דברו.

ד. לשון המחזה וסגנונו:

הזכרנו כבר את ההומור (נבקש מהילד לעמוד על טיבו) *** אהדת ההומור היא הומניסטית ושוחרת טוב. החתול שלנו שותר טוב, אך אינו שוכח גם טובת עצמו... והוא מגיב בשמחה על כך שמעניקים לו לבסוף נכסים רבי ערך. הוא נאמן לאדונו, אך רחוק מהתבטלות עצמית. ההומור איפוא מרגיש את היחסיות שבכל תופעה. דוגמא יפה לכך, היא "פגישתנו" של חתולנו, גיבור המחזה, עם חתול אחר, גיבורו של פתגם נרדע.

יונתן (לאחר שקיבל את החתול כירדשה):

לא לחנם כשיש דבר,

בלתי בטוח ומפוקפק,

אצלנו נוהגים לומר,

שזה, פשוט, "חתול בשק".

החתול: אבל אני — גם אם צדק אותו פתגמיציק חינוני

איני תקוע בשום שק!

יונתן: מי שתקוע — זה אני!

החתול שלנו אינו "חתול בשק" כי כוחו אינו מפוקפק. הריכוז עובר איפוא מ"חתול בשק" לביטוי העממי "תקוע" כלומר: נתון בצרה. "פתגמיציק", "תקוע", "שונוג בריא", "בולע בעיניים", הם מתחום לשון הרחוב, שפת הפרחחים, הלשון המקובלת.

החתול, החייל, יונתן — כל אלה מדברים בשפה זו. המלך, כמובן, מדבר בלשון נקיה יותר. הדבר מקנה למחזה חיות ואמינות ומקרב את האגדה עתיקת היומין אלנו.

החריזה: עליה יש לגמור את ההלל. היא שוטפת, חייה, מהירה, משעשעת, הכותב חרוז אף את ראשי הפרקים ואת הוראות הבמאי. וחזקה על יוסי גמזו, שהוא יודע את מלאכתו.

נשוחח עם הילדים על לשון הרחוב, ש"פלשה" למחזה שלנו. נזכור סיפורים, שירים ומשוררים, שלשון הרחוב שולטת ביצירותיהם. (ע. הלל, למושל) נביא דוגמאות מתוך המחזה לענין זה. עסוק זה יש בו הנאה מרובה.

ציור, כיוור, עשית בובות והתכתבות: נוכל, לאחר הצפיה במחזה, לבנות את הבמה בועיר אנפין בכיתה שלנו. נבחר לשם כך מעמד מן המחזה, נצייר ונבנה לו תפאורה, ונאיש אותו בכובות. כיד היצירה הטובה עלינו. נוכל לצלם את פרי-עמלנו למוכרת ואף לשלוח את התצלום כשי לשחקנים שראינו במחזה ולמפקייו.

בכך, ובכתיבת מכתבי התרשמות (ובקורת, אם יש בכך צורך) — נרגיל את הילדים לגמול-לאלה, העושים למענם. הם אף יחוו את העונג שבהבעת דעתם ובקבלת היוון חזון לדיעותיהם ולריגשותיהם. התיאטרון הוא ישות חיה: אל הילדים היא פונה ומחם היא ניונה.

ה. נספח.

ביבליוגרפיה: החתול במגפיים כלבושיו העבריים השונים:

- א. "החתול במוקיים" בתרגומם של ישי אלדר וש"ח ברכו, יפו — 1916 (אזל)
- ב. "החתול במגפיים" סיפר מחדש י. בן פנחס ("עמיה").
- ג. "החתול במגפיים" (חוברת) "מסדה".
- ד. "החתול במגפיים" הוצאת מזרחי, "ספרית רקפת".
- ה. "החתול השדכן" (חוברת בסדרת אגדות האחים גרים).
- ו. "החתול במגפיים" עבד וכתב ש. סקולסקי, סיפורי פז, הוצאת זימון.
- ז. "החתול במגפיים" תרגם מאיטלקית יצחק לבנון, על פי פר. הוצאת מזרחי.
- ח. "החתול במגפיים" על פי פר. "סיפורי רמי העליונים" הוצאת מזרחי.
- ט. "החתול במגפיים" אגדות גרים, מסדה, תשי"ג.
- י. "סיפורי המפורסמים", אנדרסן והאחים גרים, לקט וערך יצחק לבנון. מבחר אגדות לילדים, הוצאת א. זלקוביץ.
- יא. "החתול במגפיים" תרגם מצרפתית עזרא קינוולד, הוצאת "דעת".
- יב. "החתול במגפיים" לקט לקט סדרה בהוצאת א. זלקוביץ, ת"א.
- יג. "החתול במגפיים" — תרגום יצחק לבנון, כל הזכויות שמורות להוצאת פיר, ספרד.
- יד. "החתול במגפיים" מסופר בעברית על ידי לאה גולדברג, ע"פ אריך קסטנר, עם אחת עשרה תמונות צבעוניות ורישומים רבים מעשה ידי ולטר טריאר, הוצאת "מקרא סטודיו" ת"א, התשי"ב, (ראשי בפרקים מחוזרים).
- טו. "החתול במגפיים" בתרגום ו. ישראלית, 1966.
- טז. "החתול במגפיים" בתרגום א. קדימה, 1967.

* רשימה ביבליוגרפית, שמערכה בערך תלמידי, ספרני בתי ספר במחוז ת"א והסרכו, תופיע כנספח בסופה של חוברת זו.

** הרישעות שביסוד טענות אלה מזכירה את "חור החית" של ג'ורג' אורוול. "כל מעלי החיים שוים, אך יש סאלה השוים יותר." זהו המומנט, הפותח את עין הסטור, הנמצא והעבדות.

*** ראה גם ערך הומור במלון עברי עברי, ובמלון ספרותי כלשהוא. רצוי: עזריאל ארכמי, "תכנים וצורות", אוצר ערכים וספרות, ספרית פועלים, עמוד 103.

**** ראה גם ערך יוסי נמור ב"עולם צעיר", אנציקלופדיה לספרות ילדים ונער, אוריאל אפק, "מסדה", עמודים 189—190.